

УДК 37:008

Н. І. Ашиток

ГУМАНІСТИЧНІ ЗАСАДИ ОСВІТИ ДЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПІДХІД

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Анотація. У статті розглянуто розвиток вітчизняної інклюзивної освіти у рамках концепції інклюзії, що ґрунтується на ідеях гуманізму як світоглядної доктрини. Зазначено, що ця концепція базується на різних методологічних та науково-теоретичних поглядах із позицій феноменологічного, соціокультурного, синергетичного та інших підходів. Одним із ефективних підходів є соціокультурний. Наголошено, що на основі цих поглядів із часом виникне синтетична теорія, спрямована на пошук оптимальних інклюзивних практик. Доведено, що базою згаданої теорії навіть у складні часи однозначно обирається гуманістична парадигма суспільної свідомості, згідно з якою в основі сучасного світу лежить гуманістична система цінностей людей, які поважають традиції і встановлюють рівноправні стосунки між собою, незалежно від фізичних чи інтелектуальних можливостей.

Ключові слова: гуманізм, освіта, інклюзія, діти з особливими освітніми потребами, парадигма освіти, гуманістичні цінності, соціокультурний підхід.

Вступ

Сучасний етап існування українського соціуму в кризових умовах – під час війни, епідемій, техногенних і природних катастроф тощо – ініціює модернізацію та перегляд стратегії державної політики у сфері освіти для забезпечення ефективного навчання осіб з різними психофізичними можливостями. Активне втілення змістових та практичних аспектів реалізації державної політики випереджає розвиток теоретико-методологічних основ освітньої практики, а тому актуальним є їхній пошук та обґрунтування.

Сучасні філософські ідеї торкаються проблеми інклюзії з позиції гуманістичних уявлень, сутність яких полягає в усвідомленні того, що люди з обмеженими можливостями здоров'я нарівні з іншими громадянами мають право вільного вибору у всіх аспектах життя, у тому числі освітньому.

Ступінь опрацювання гуманістичної проблематики є досить високим. У філософії та соціології цією проблематикою займалися такі дослідники, як В. Андрущенко, Ю. Афанасьєв, І. Бех, М. Гайдеггер, О. Лосев, В. Лекторський, Х. Розеншток, В. Розин, В. Пазенок, В. Табачковський, Е. Тоффлер, Е. Фромм та ін. Цією проблематикою займалися також Х. Блекхем, К. Ламонт, С. Хук, Н. Ашиток, Н. Сухова, А. Фоменко та ін. (Blackham 1976; Lamont 1949; Hook 1983; Ашиток 2012, 96-100; Сухова 2015, 64-67; Фоменко 2011, 80-84).

Сучасні дослідження феномену інклюзії та шляхів її впровадження в освітню практику базуються на різних філософських, а отже, методологічних і науково-теоретичних поглядах. У дослідженнях вітчизняних та зарубіжних авторів інклюзивний освітній процес обґрунтовується у контексті різних підходів – феноменологічного (О. Музика, В. Попов), антропологічного (Л. Лузіна, Л. Потапюк, К. Резвіна), соціокультурного (Н. Ашиток, Ю. Ключко, А. Колупаєва, Дж. Корбетт, Н. Нінд, Н. Попова, О. Суворов, О. Таранченко), синергетичного (А. Бронфенбреннер, І. Багдасарова, Н. Луценко, А. Сандер, Д. Снегір'єв, В. Пісняк, М. Харченко) та ін.

Соціокультурний підхід є одним із плідних – з його використанням написано чимало праць із метою вивчення різних аспектів організації інклюзивної освіти. Проте варто зазначити, що на сьогоднішній

день багато проблем є лише заявленими, а можливі шляхи їхнього вирішення – лише окресленими. Зокрема, існує потреба в докладних наукових дослідженнях, присвячених розгляду теоретичних основ застосування зазначеного підходу до вивчення організації навчання осіб зазначеної категорії у кризових умовах.

Мета і завдання

Метою даного дослідження є аналіз гуманістичних засад освіти для дітей з особливими освітніми потребами у кризових умовах. Досягнення поставленої мети потребує вирішення наступних завдань: окреслити освітні проблеми, які виникають при функціонуванні освіти в цих умовах, обґрунтувати необхідність дотримуватися ідеалів гуманізму.

Методологія дослідження

Специфіка проблеми вивчення визначає потребу у використанні загальнонаукових та спеціальних методів і підходів, одним з яких є системний підхід, спрямований на розкриття цілісності педагогічних об'єктів (у даному випадку гуманістичної освіти для дітей з ООП у кризових умовах), виявлення в них різноманітних типів зв'язків та зведення їх у єдину теоретичну картину.

Результати

У кризових умовах сучасності стрімкість і руйнівність наслідків військових конфліктів, епідемій, техногенних і природних катастроф та ін. не залишає людині часу для осмислення онтологічних основ людського буття, необхідності збереження людської сутності, стійкої рівноваги між людиною та природою, людиною та соціумом. Дані проблеми у практиці соціальної, економічної, політичної, культурної взаємодії можна вирішити за умови врахування гуманістичної складової соціальних процесів, а це актуалізує звернення до теми розвитку гуманізму як системи уявлень про людську сутність, людське буття, гуманістичності як власне людського в людині. Стає очевидним, що дестабілізуючі сили (війни, руйнівна діяльність людини щодо природи тощо) не зменшують, а збільшують значення гуманізму. Дослідники вказують на необхідність розвитку гуманізму, оскільки вбачають можливість світлого майбутнього людей лише на його основі (Х. Блекхем, П. Куртц, К. Ламонт, С. Хук). Звісно, що

філософське осмислення гуманістичності як буттєвої характеристики людини, різноманітних гуманістичних парадигм сприятиме вирішенню проблем та обґрунтуванню необхідності переходу до практико-орієнтованому гуманізму, як генеральної парадигми сучасності, що окреслює методологічні орієнтири розвитку людства та захисту вразливих верств населення, до яких належать діти з особливими освітніми потребами.

Термін «соціокультурний» у дослідженнях засад організації освіти незалежно один від одного почали активно використовувати у кінці ХХ століття О. Цирульніков у зв'язку з аналізом та проектуванням освітніх систем і Є. Шулешко у зв'язку з вивченням середовища, сприятливого для засвоєння дітьми культурної спадщини. З позиції соціокультурності, освіта як соціальний інститут вирішує два принципово різних завдання: з одного боку, відтворює існуючий спосіб життя у культурному його розмаїтті, створюючи умови для адаптації представників підростаючого покоління до вже сформованого культурного середовища, з іншого – сприяє проектуванню майбутнього, яке вже сьогодні починає формуватися шляхом впровадження в педагогічну практику нової інклюзивної парадигми.

На формування зазначеної парадигми впливають філософські концепції інклюзії – антропологічної, особистісно-орієнтованої, соціокультурної та ін., що з часом призведе до синтезу теорії, спрямованої на пошук та впровадження оптимальних інклюзивних практик. Базою згаданого синтезу вже у наш час однозначно обирається гуманістична парадигма суспільної свідомості, згідно з якою в основі сучасного світу лежить одноманітна гуманістична система цінностей людей, що поважають традиції, відкриті до інновацій, встановлюють діалогічні та рівноправні стосунки один з одним незалежно від притаманних їм фізичних чи психічних можливостей (Нігматов, Хайруллин, Єрова 2013). На формування цієї парадигми істотний вплив має етика. Дійсно, етика не поділяє життя на те, що може бути «вищим» або «нижчим», більш цінним або менш цінним. Визначення сутності етики, з точки зору усієї парадигми, є коротким і вичерпним. Акцентуючи увагу на важливості переживання почуття благоговіння перед життям іншого, німецький гуманіст, філософ, лауреат Нобелівської премії миру А. Швейцер формулює цю думку дещо інакше: «Добро – те, що служить збереженню та розвитку життя, злом є те, що знищує життя чи перешкоджає йому» (Швейцер 1973, 307).

У наш час складається практика інклюзивної освіти, приймаються необхідні нормативні акти з розвитку суспільства та культури у форматі інклюзії. У межах закладів освіти формується інклюзивна культура як новий запит сучасності та легітимна вимога з боку суспільства. Як слушно, відзначають Т. Бут і М. Ейнскоу можна виділити три основні взаємопов'язані напрями розвитку інклюзії: створення інклюзивної культури, розвиток інклюзивної політики та впровадження інклюзивної практики (Booth, Ainscow 2011). Ці напрями реформування орієнтовані не лише на реорганізацію роботи сучасних освітніх закладів, а й на формування нового

мислення та розвитку спільних інклюзивних цінностей, здатних об'єднати членів соціуму.

У межах системи освіти інклюзивна культура стає особливою філософією, коли цінності інклюзії прийняті та поділяються всіма учасниками освітнього простору. Інклюзія у навчальному закладі – це частина загальної шкільної культури, спрямованої на створення унікального мікроклімату соціальної солідарності та довіри. Принцип поваги до людської різноманітності сьогодні стає фундаментальною основою для створення культури інклюзивного суспільства, в якому долається дискримінація за ознакою інвалідності, етнічності та інших соціально-культурних особливостей людини.

У контексті захисту дітей з особливими освітніми потребами гуманізм ідеалізує людину, незалежно від її психофізичних можливостей, вбачаючи у ній вінець творіння, уособлення вищих творчих сил. Відповідно, інклюзивна освіта орієнтована на всебічний розвиток людини, її позитивність, розвиток творчого потенціалу, що реалізується у відповідних формах освітнього процесу з високим рівнем індивідуалізації та диференціації.

Звісно, у наш час дотримуватися ідеалів гуманізму та втілювати їх у життя складно внаслідок військових дій, коли 3 млн. дітей в Україні та понад 2,2 млн дітей у країнах, які приймають українських біженців, відчувають проблеми гуманітарного характеру. «Внутрішнє й зовнішнє (за кордон) переміщення торкнулося кожних двох дітей із трьох. Цивільна інфраструктура, від якої залежать діти, надалі зазнає все більше пошкоджень чи руйнувань» (Освіта України в умовах воєнного стану 2022, 12-13). Проте, незважаючи на воєнний стан, у країні продовжують працювати спеціальні заклади освіти та інклюзивні класи. Станом на 24 листопада 2022 року на вітчизняних теренах функціонують та надають освітні послуги 286 спеціальних закладів загальної середньої освіти, у яких навчаються 34 789 дітей. З них 9 339 осіб постійно проживають у пансіонатах. Крім того, 39 404 учні з ООП навчаються у 25 321 інклюзивному класі в закладах загальної середньої освіти. З міркувань безпеки, освітні послуги надаються за очною, дистанційною та змішаною формами (Інклюзивна освіта під час повномасштабної війни, 2022). Водночас, 1 220 дітей з особливими освітніми потребами, евакуйованих у складі організованих груп із спеціальних закладів освіти, санаторних шкіл, дитячих будинків, перебувають за кордоном (Там само). Звісно, навчання цих осіб ускладнюється внаслідок проблем його організації на новому місці. В таких умовах організувати ефективну освіту на гуманістичних засадах проблематично. Загалом всюди на території України діти з особливими освітніми потребами не відчувають себе комфортно через відсутність належних умов для здобуття освіти, навантаження на батьків і заклади, які часто використовуються як притулки для біженців.

Розвиваючи думку Т. Бута і М. Ейнскоу про основні взаємопов'язані напрями розвитку інклюзії (Booth, Ainscow 2011), зазначимо, що можливість дотримання засад інклюзивної культури на засадах гуманізму у кризові часи вимагають вчасних змін в інклюзивній політиці і на основі цих змін корекції у

сфері інклюзивної практики. Зокрема, з метою створення максимально гуманістичних умов для здобуття освіти дітьми з особливими освітніми потребами на період дії воєнного стану до нормативно-правового забезпечення України внесені наступні зміни, а саме: норми щодо кількості цієї категорії дітей в інклюзивних класах або групах були лібералізовані, при відсутності інклюзивних груп у закладах вони створюються спеціально; психолого-педагогічні та корекційно-розвиткові заняття дозволено проводити фахівцями інклюзивно-ресурсних центрів і педагогічними працівниками закладу; допускається змішана форма здобуття освіти в інклюзивних класах; до закладу освіти можуть подаватися не оригінали, а копії документів дитини та ін. (Особливості навчання дітей з ООП в закладах освіти в умовах воєнного стану 2022).

Обговорення

Повноцінне включення дітей з особливими освітніми потребами у суспільство можливе шляхом подолання суперечності між прагненням визнання цих осіб повноцінними членами суспільства, що нічим не відрізняються від інших, та необхідністю врахування їхніх психофізичних відмінностей (Див. про це в праці: Бобрицька 2017, 31–32).

Теоретично суперечність долається тим, що зазначені відмінності розглядаються в позитивному сенсі як середньостатистичні, здатні виконувати роль індивідуального ресурсу для розвитку. Практично ж для повноцінного включення дітей з особливими освітніми потребами у суспільство необхідне створення для них особливих умов з боку держави, яка має виконувати свої зобов'язання перед усіма дітьми, адже діти з особливими освітніми потребами мають право на таке саме ставлення до них, як і до будь-якої іншої дитини у суспільстві. В кризових умовах, у тому числі під час воєнного стану, держава опиняється в скрутній ситуації і не може в повному обсязі виконувати зазначені зобов'язання. Наприклад, проблематичним є в умовах війни створити для цих дітей безпечний безбар'єрний доступ до культурних цінностей. Ускладнення у процесі втілення гуманістичних освітніх ідей у життя виникають також внаслідок необхідності переміщення дітей, у тому числі з ОПП, у безпечні, не завжди відповідно пристосовані для навчання місця; недосконалості матеріальної бази для інклюзивного навчання у цих місцях; труднощів у фінансуванні закладів освіти, що надають освітні послуги дітям тощо. Проте, незважаючи на несприятливі обставини, альтернативи гуманізму немає.

Гуманістичним критерієм організації вітчизняної освіти є необхідність забезпечити дітям незалежно від їхніх психофізичних можливостей особистісний культурний розвиток з метою повноцінного включення у суспільство. Збереження зазначеного критерію розглядається у контексті нового гуманізму, який сприяє наданню Україні допомоги та її підтримці країнами світу, – це не лише гуманізм співчуття до Іншого, а й гуманізм консолідації і співтворчості з Іншим. Саме такий новий гуманізм ціннісно поєднує країни Європи та Євроатлантики, у цивілізаційний простір яких все більше входить Україна (Там само).

Висновки

У межах системи освіти інклюзивна культура стає особливою філософією, коли цінності інклюзії прийняті та поділяються всіма учасниками освітнього простору. Принцип поваги до людської різноманітності сьогодні стає фундаментальним. У гуманістичній концепції інклюзивної освіти особи зазначеної категорії розглядаються нарівні з іншими дітьми як найвища мета у суспільному розвитку і забезпечуються створенням необхідних умов для повної реалізації всіх їхніх потенцій з метою їх самостановлення і самореалізації. Гуманізм є «філософським стержнем», якісною мірою культури, критерієм, сутністю та її показником. Він ґрунтується на обов'язковому визнанні кожного члена суспільства з позиції загальнолюдських цінностей як суб'єкта, і об'єкта, і результату, і вищого мірила культури. Незважаючи на обставини, соціальні інститути, до яких належить освіта, покликані сприяти такому визнанню, зміцнюючи у такий спосіб взаєморозуміння між людьми, що є важливою умовою стабільності суспільства.

Список літератури

1. Blackham H. J. Humanism: 2nd rev. ed. N.Y., 1976. 224 pp.
2. Booth T. and Ainscow M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. Centre for Studies on Inclusive Education, Bristol. Centre for Studies on Inclusive Education (CSIE), 2011, 190 pp.
3. Hook Sidney. Philosopher of democracy and humanism / Ed. by Kurtz P. Buffalo (N.Y.), 1983. 372 pp.
4. Kurtz P. 2000. Embracing the Power of Humanism. Lanham; Boulder (N.Y.); Oxford, 2000. 256 pp.
5. Lamont C. Humanism as a philosophy. N.Y., 1949. 368 pp.
6. Schweitzer A. The Philosophy of Civilization. New York: Prometheus Books, 1987. 366 p.
7. Ашиток Н. І. Формування мовної картини світу у контексті гуманістичної освітньої парадигми. *Вісник Національного авіаційного університету*. № 1(15). 2012. С. 96-100.
8. Бобрицька В. І. Подолання негативного стереотипу сприйняття суспільством дітей з інвалідністю як ключова проблема інклюзивної освіти в Україні. *Виклики постколониалізму: філософія, релігія, освіта*. К., 2017. С. 31-32.
9. Інклюзивна освіта під час повномасштабної війни. 2022. URL: <https://bit.ly/4307Ail>
10. Освіта України в умовах воєнного стану. Інформаційно-аналітичний збірник. К. 2022. 358 с.
11. Особливості навчання дітей з ООП в закладах освіти в умовах воєнного стану. 2022. URL: <https://bit.ly/3IZyBIT>
12. Пирожков С., Хамітов Н. Війна і мир в Україні: шляхи до реальної перемоги і розвитку. URL: <https://bintel.org.ua/analytics/geopolitics/vijna-i-mir-v-ukraini-shlyaxi-do-realnoi-peremogi-i-rozvitku/>
13. Сухова Н. М. Духовність та гуманізм людини XXI століття. *Вісник Національного авіаційного університету*. 2015, № 2. С. 64-67.
14. Фоменко А. М. Виміри гуманізму: історико-філософський аналіз. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія*. 2011, № 1. С. 80-84.

References

1. Blackham, Harold John. 1976. *Humanism*. New York: Harvester Press.
2. Booth, Tony and Mel Ainscow. 2011. *The Index for Inclusion: developing learning and participation in schools*. Bristol: Centre for Studies on Inclusive Education (CSIE).
3. Hook, Sidney. 1983. *Philosopher of democracy and humanism*, edited by P. Kurtz. New York: Prometheus Books.
4. Kurtz, Paul. 2000. *Embracing the Power of Humanism*. New York: Rowman & Littlefield Publishers.
5. Lamont, Corliss. 1949. *Humanism as a philosophy*. New York: Philosophical library.

6. Schweitzer, Albert. 1987. *The Philosophy of Civilization*. 2 vol., Prometheus.

7. Ashytok, Nadiia. 2012. "Formuvannia movnoi kartyny svitu u konteksti humanistychnoi osvithoi paradymy" ["Formation of the linguistic picture of the world in the context of the humanistic educational paradigm"]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seria: Filosofiia. Kulturolohiia, Proceedings of the National Aviation University. Series: Philosophy. Cultural Studies* 1(15): 96–100.

8. Bobrytska, Valentyna. Podolannia nehatyvnoho stereotypu spryiniattia suspilstvom ditei z invalidnistiu yak kliuchova problema inkluzyvnoi osvity v Ukraini [Overcoming the negative stereotype of society's perception of children with disabilities as a key problem of inclusive education in Ukraine]. *Proceedings of the III International Scientific Conference. Vyklyky postkolonializmu: filosofiia, relihiia, osvita*. Kyiv, May 18–19, 2017.

9. NUSH. "Inclusive education during a full-scale war". December 6, 2022. <https://bit.ly/4307Ail>

10. Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Education of Ukraine under martial law], edited by S. Shkarlet. 2022. Kyiv: Instytut osvithoi analityky.

N. Ashytok

HUMANISTIC FOUNDATIONS OF EDUCATION FOR CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS: A SOCIOCULTURAL APPROACH

Introduction. The development of domestic inclusive education within the humanistic concept of inclusion is based on various approaches, among which the sociocultural approach occupies a special place. **The aim** of this study is to analyze the humanistic principles of teaching children with special educational needs from the standpoint of a sociocultural approach. Achieving the research aim is specified by solving the following tasks: to outline the problems that arise in crisis conditions in the process of functioning of educational institutions and to justify the need to observe the ideals of humanism. **Research methods** The specificity of the study problem determines the need to use general scientific and special methods and approaches, one of which is a systematic approach aimed at revealing the integrity of pedagogical objects. **Research results.** The development of inclusive education takes place in the context of the ideas of phenomenology, cultural studies, synergy, etc. The concept of inclusive education is based on the humanistic paradigm of social consciousness, according to which the modern world is based on a single humanistic value system of people who respect traditions, and are open to innovations. **Discussion.** Full inclusion of children with special educational needs in society is possible by overcoming the contradiction between the desire to recognize these persons as full-fledged members of society, and the need to take into account their psychophysical differences. Theoretically, the contradiction is overcome by the fact that the mentioned differences are considered as statistical averages capable of fulfilling the role of an individual resource of personality development, practically - for the full inclusion of children with special educational needs in society, it is necessary to create special conditions for them from the state. In the conditions of martial law, the state found itself in a difficult situation and cannot fully fulfill these obligations. Despite adverse circumstances, there is no alternative to humanism. **Conclusions.** Within the framework of inclusive education, humanism remains the system of value orientations. In the humanistic concept of inclusive education, individuals of this category are considered to be the highest goal in social development and are provided with the creation of the necessary conditions for the full realization of all their potentials.

Keywords: *humanism, education, inclusion, children with special educational needs, paradigm of education, humanistic values, sociocultural approach.*

УДК 332.1:353+364 (477.8)

**Н. Г. Мозгова,
Є. М. Шушкевич**

АКАДЕМІЧНА МІГРАЦІЯ З УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID ID: 0000-0001-9464-9852; 0000-0002-5330-9752

Анотація. У статті досліджено одну з найактуальніших проблем сьогоденної України – академічну міграцію українців в умовах розв'язаної Росією війни проти українського народу. Головним завданням був аналіз процесів міграції українців як у минулому, так і сьогодні – після 24 лютого 2022 р. Розглянуті особливості чотирьох хвиль міграції українців з останньої чверті XIX ст. до сьогодні. Автори намагалися довести суттєву відмінність міграційних процесів українців минулого і сьогодення.

Ключові слова: академічна міграція, освітня міграція, студентська міграція, міграційна криза, інтенсивність міграційних процесів, приріст мізків, відтік мізків.

Вступ

Мільйони людей в Україні покинули свої домівки через війну. Частина з них переїхали в межах країни, а частина — виїхали за кордон. Лише за перший

11. Na Urok. "Peculiarities of education of children with special educational needs in educational institutions under martial law". December 13, 2022. <https://bit.ly/3IZyBIT>

12. Pyrozhekov, Serhii and Nazip Khamitov. 2022. "Viina i myr v Ukraini: shliakhy do realnoi peremohy i rozvytku" ["War and peace in Ukraine: ways to real victory and development"]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy, Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine* 9: 38–49.

13. Sukhova, Nadiia. 2015. "Dukhovnist ta humanizm liudyny stolittia" ["Spirituality and humanism of a person of the 21st century"]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seria: Filosofiia. Kulturolohiia, Proceedings of the National Aviation University. Series: Philosophy. Cultural Studies* 2(22): 64–67.

14. Fomenko, Alla. 2011. "Vymiry humanizmu: istoryko-filosofskyi analiz" ["Dimensions of humanism: historical and philosophical analysis"]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seria: Filosofiia. Kulturolohiia, Proceedings of the National Aviation University. Series: Philosophy. Cultural Studies* 1(13): 80–84.

місяць від початку вторгнення Україну покинуло 10 % її населення. За оцінками ООН, це була найшвидша міграційна криза з часів Другої світової війни.